

μένου συνιστούν επιστήμες. Θα έπρεπε επίσης να κρατάμε κατά νου ότι η διάκριση ανάμεσα σε φιλοσοφία και επιστήμη είναι εν προκειμένω σχετική: με κουνιανούς όρους, θα λέγαμε ότι το τοπίο της πραγμάτευσης του «αντικειμένου» γλώσσα-νόηση παρουσιάζει όψεις προ-επιστημονικής κατάστασης, όπου κάθε επιμέρους προσέγγιση φέρει το δικό της Παράδειγμα, και όπου η επιστημονική συζήτηση δεν μπορεί να διαχωρισθεί από την ιδεολογική, κοσμοθεωρητική, φιλοσοφική, μεθοδολογική, αξιολογική κ.λπ. διαμάχη.

Από την άλλη πλευρά, έχουμε βάσιμους λόγους να περιμένουμε ότι η ενδεχόμενη ανάδυση της επιστήμης του συγκεκριμένου πεδίου θα ακολουθήσει ένα πολύ γνώριμο σχήμα, το οποίο έχουμε δει να επαναλαμβάνεται επίμονα στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης: μία επιστήμη και ένα επιστημονικό αντικείμενο συγκροτούνται αμοιβαία, παράλληλα ένα γνωστικό πεδίο μετασχηματίζεται ριζικά και αυτο-εξαιρείται από την αρμοδιότητα του φιλοσοφικού λόγου (αλλά και ενός ευρύτερου «διεπιστημονικού» διαλόγου διαποτισμένου από φιλοσοφία), ενώ τη χηρεύουσα θέση του στο εσωτερικό της φιλοσοφίας καταλαμβάνει ένας φιλοσοφικός μετα-επιστημονικός κλάδος –θα λέγαμε, η φιλοσοφία της νέας επιστήμης– με τον ίδιο περίπου τρόπο που, εντελώς σχηματικά, έπαψε να υπάρχει η «φυσική φιλοσοφία», ή μάλλον οι πολλές και εν πολλοίς ασύμβατες «φυσικές φιλοσοφίες», αναδύθηκε η Φυσική ως η μόνη και αδιαμφισβήτητη επιστήμη ενός αντικειμένου ως προς το οποίο *αστοχούσαν* οι προηγούμενες, και αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της φιλοσοφίας ο κλάδος που σήμερα ονομάζεται «φιλοσοφία της Φυσικής». Οι επιμελήτριες το αναγνωρίζουν εμμέσως αυτό, όταν γράφουν ότι «η φιλοσοφία της γλώσσας και του νου θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις υποδείξεις των σχετικών επιστημών, ακριβώς όπως η φιλοσοφία λ.χ. των μαθηματικών θεμελιώνεται πάνω στη μαθηματική επιστήμη». Το γεγονός ωστόσο ότι κάνουμε λόγο ακριβώς για τη «φιλοσοφία της γλώσσας και του νου» (και όχι για τη φιλοσοφία της *επιστήμης* της γλώσσας και του νου) συστοιχεί με το γεγονός ότι κάνουμε λόγο για τις σχετικές «επιστήμες» (στον πληθυντικό), και άρα όχι για την επιστήμη του εν λόγω αντικείμενου –πράγμα που σημαίνει ότι το αντικείμενο αυτό δεν συνιστά (ακόμα) *επιστημονικό αντικείμενο*. Καλώς ή κακώς, η επιστήμη αποστρέφεται τον πλουραλισμό.

Θα πρότεινα, λοιπόν, το εξής φαινομενικά παράδοξο: η αιτούμενη διεπιστημονικότητα δεν αποτελεί καταστατική συνθήκη ισότητας, πλουραλισμού και αμοιβαιότητας μεταξύ *επιστημών*, ούτε μεταξύ επιστημών και φιλοσοφίας, αλλά ενδεχομένως την πρόδρομη κατάσταση για της ακρότητες της μίας επιστήμης του ενός αντικειμένου, του οποίου ψυχανεμίζομαστε την ύπαρξη

και τον τόπο. Η διαδικασία αυτή δεν μπορεί παρά να περνά μέσα από έναν δύσκολο, διαρκώς ανανεούμενο και διαρκώς ανεσταλμένο «διάλογο», μέσα από την αμοιβαία τριβή υβριδικών μαθησεων, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν εμπειρική έρευνα, φιλοσοφικές τοποθετήσεις, ιδεολογικές προκαταλήψεις, κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις κ.λπ. Κινητήρια δύναμη της όλης διαδικασίας προς την κατεύθυνση της διπλής και σύστοιχης συγκρότησης μίας επιστήμης και του επιστημονικού αντικειμένου της θα έλεγα ότι είναι περισσότερο η ασυμβατότητα των κατατιθέμενων προοπτικών, η διαψευσμένη προσδοκία διαλόγου και επικοινωνίας, η βίωση της ασυμμετρότητας των προσεγγίσεων, παρά η εύτακτη και ισότιμη συνεργασία, ο μη ηγεμονικός καταμερισμός ρόλων και αρμοδιοτήτων, η απρόσκοπτη και αμφίδρομη ανταλλαγή. Πρόκειται για την αργόσυρτη προετοιμασία μίας επιστήμης, με επίγνωση ότι τα φαινόμενα δυσλειτουργίας κατά τον «διεπιστημονικό διάλογο» ανάμεσα στους κλάδους συστοιχούν με την έλλειψη πειθαρχίας (discipline) κατά τη διεξαγωγή του διαλόγου, δηλαδή με το γεγονός ότι ο διάλογος δεν γίνεται στο εσωτερικό ενός συγκροτημένου κλάδου (discipline), πράγμα που συνιστά συνθήκη διεπιστημονικότητας (interdisciplinarity) – με επίγνωση, δηλαδή, ότι η έλλειψη επιστήμης συνιστά όρο της διεπιστημονικότητας και αντιστρόφως. Πιστεύω ότι το βιβλίο που επιμελήθηκαν η Δ. Κατή, η Μ. Κονδύλη και η Κ. Νικηφορίδου παρεμβαίνει προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση. Το εγχείρημά τους παρακινείται από τη διαίσθηση ότι «κάπου εκεί», εκεί όπου φαίνονται να συγκλίνουν αυτοί οι διαφορετικοί αλλά ωστόσο όμοροι ή συναφείς γνωστικοί κλάδοι, υπάρχει ένα αντικείμενο, το οποίο επιδέχεται επιστημονικής πραγμάτευσης, δηλαδή ένα εν δυνάμει επιστημονικό αντικείμενο. Προς τούτο, φέρνουν σε επαφή μερικούς από τους κατά τεκμήριο αρμοδιότερους Έλληνες επιστήμονες και στοχαστές, προσπαθώντας να εκμεταλλευτούν τις ιδιομορφίες της σχετικής ελληνικής κοινότητας, δηλαδή τον εγγενή πλουραλισμό και την πολυσυλλεκτικότητά της, την όχι απόλυτη πρόσδεση των μελών της στα ρεύματα σκέψης από τα οποία προέρχονται και τη συνακόλουθη ανοικτότητά τους απέναντι στο εκάστοτε θεωρητικό «άλλο». Από αυτή την άποψη το βιβλίο αποτελεί μία θαυμάσια χρονογράφηση του ελληνικού θεωρητικού τοπίου, στο οποίο καταγράφονται (αναγκαστικά κατά τρόπο άνισο, διαμεσολαβημένο και φιλτραρισμένο) οι τρέχουσες τάσεις του διεθνούς χώρου. Πέραν αυτού, θεωρώ ότι δεν έχουν δικίο οι επιμελήτριες να λυτούνται επειδή «η ανταλλαγή απόψεων αποδείχθηκε δύσκολη, καθώς ο καθένας μιλούσε μία δική του 'γλώσσα' κι έφερνε τις δικές του αντιλήψεις σχετικά με τις υπό συζήτηση έννοιες και τις θέσεις άλλων πεδίων γι' αυτές»: σύμφωνα με τα παραπάνω, πιστεύω ότι αυτό δεν εί-

ναι μόνο αναπόφευκτο, αλλά μπορεί να είναι και γόνιμο για τη διάνοξη ενός νέου πεδίου στην επιστημονική γνώση. Και αυτό, στο μέτρο ακριβώς που η συζήτηση είναι σε θέση να καταγράψει αναστοχαστικά τις «προκαταλήψεις και [τα] κενά που στέκουν εμπόδιο σε μία ουσιαστική συζήτηση» ως *αναγκαίες* ασυμβατότητες της επικοινωνίας, ως ενδείξεις *επιστημολογικών εμποδίων* και ισάριθμων δυνατοτήτων αυριανών *επιστημολογικών ρήξεων* (σύμφωνα με την ορολογία του Μπασελάρ) –έστω και εάν οι επιμελήτριες δηλώνουν ότι «θα ήταν υπερβολικά αισιόδοξο να αναμένουμε θεωρητικές τομές από μία συνάντηση που έγινε σε μία χώρα περιφερειακή για την παραγωγή επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης».

Υ.Γ. Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από εδώ τον Κώστα Παγωνιώτη, για τις πολλές συζητήσεις μας –χρόνια τώρα– πάνω σε κάποια από τα θέματα που θίγονται σε τούτο το κείμενο. Σ' αυτόν οφείλω, εν πολλοίς, την όποια ικανότητά μου να προσανατολιζομαι στο σύνθετο συναφές θεωρητικό τοπίο.

Αθ. Βαλαβανίδης,
 «ΠΕΡΙΒΑΜΟΝ
 ΚΑΙ ΚΑΚΟΗΘΕΙΣ ΝΕΟΠΛΑΣΙΕΣ».
 ΕΞΩΓΕΝΕΙΣ-ΠΕΡΙΒΑΜΟΝΤΙΚΟΙ
 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΡΚΙΝΟΓΕΝΕΣΗΣ
 ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΗ
 ΚΙΝΔΥΝΟΥ, εκδ. ΒΗΤΑ Medical arts,
 Αθήνα 2000, 218 σελ.

Σωτήρης Κυρτόπουλος

ΟΠΩΣ συμβαίνει σε όλο τον κόσμο, έτσι και στην Ελλάδα οι ανησυχίες του κοινού σχετικά με τους κινδύνους που διατρέχει η υγεία του από την παρουσία τοξικών ουσιών στα τρόφιμα με τα οποία τρέφεται, το νερό που πίνει και τον αέρα που αναπνέει είναι έντονες. Οι ανησυχίες αυτές βασίζονται εν μέρει σε πραγματικά γεγονότα που σχετίζονται με την χωρίς την απαραίτητη περίσκεψη ή προσοχή εφαρμογή νεωτερικών τεχνολογικά μεθόδων ή προϊόντων που οδήγησαν σε πραγματικές καταστροφές – βλέπε για παράδειγμα τις τραγωδίες της θαλιδομίδης παλαιότερα, ή τις συνέπειες από το ατύχημα του Seveso. Όμως, όπως και οι πρόσφατες συζητήσεις σχετικά με τις συνέπειες της αποκωδικοποίησης του ανθρώπινου γονιδιώματος ανέδειξαν, η κατά τα λοιπά τόσο γοητευμένη από την τεχνολογική πρόοδο (με ή χωρίς εισαγωγικά) κοινωνία μας κρύβει και μια πτυχή έντονης δυσπισίας προς τα προϊόντα της προόδου αυτής που δεν βασίζεται πάντα στην ισορροπημένη αποτίμηση των πραγματι-

κών γεγονότων. Οι υπερβολές και οι ισοπεδωτικές εκτιμήσεις, μαζί με σκέτες ανακρίβειες, συχνά συνοδεύουν και αποδυναμώνουν την αποτελεσματικότητα της έκφρασης βάσιμων προβληματισμών και εμποδίζουν την επίτευξη προόδου (χωρίς εισαγωγικά) στην διερεύνηση των πραγματικά κρίσιμων αυτών ερωτημάτων για την εποχή μας και για την κοινωνία μας.

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις ισχύουν και για τους προβληματισμούς που κατά καιρούς εκφράζονται σχετικά με την θέση του καρκίνου στα προβλήματα δημόσιας υγείας που απασχολούν την χώρα μας. Και όλες ισχύουν σε αυξημένο βαθμό για τον τόπο μας, λόγω της σχετικής απουσίας από τον δημόσιο διάλογο φωνών που συνδυάζουν σε βάθος επιστημονική γνώση με την ευαισθησία για τις ανησυχίες της κοινωνίας και των πολιτών. Για να υπάρξει σοβαρή συζήτηση, χωρίς αφορισμούς και προσηλωμένες σε εκ προοιμίου ιοθετημένα συμπεράσματα, απαιτούνται ορισμένες προϋποθέσεις, μια από τις οποίες είναι η στοιχειώδης κατανόηση από τους συμμετέχοντες των βασικών, πραγματικών δεδομένων, είτε αυτά αφορούν το μέγεθος του προβλήματος είτε –και αυτό είναι ίσως το δυσκολότερο για να αφομοιωθεί αλλά και για να γίνει αποδεκτό σαν αντικείμενο συζήτησης– των διαθέσιμων μεθοδολογιών που υπάρχουν για την ανάλυσή του, αλλά και των ορίων αυτών των μεθοδολογιών. Το βιβλίο του Δρος Αθ. Βαλαβανίδη «Περιβάλλον και Κακοήθεις Νεοπλασίες» αποτελεί μία σημαντική συμβολή στην διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την διεξαγωγή του αναγκαίου διαλόγου – ενός διαλόγου που θα πρέπει να περιλαμβάνει τους ειδικούς αλλά να μην αφήνει απέξω τους λιγότερο ειδικούς.

Το βιβλίο αποτελεί μια χρήσιμη εισαγωγή σε κρίσιμα ερωτήματα όπως:

–Πόσο διαδεδομένος είναι ο καρκίνος στις μέρες μας, και ποιες είναι οι διαχρονικές του τάσεις; Τελικά, έχουμε να κάνουμε με μια ολοένα και περισσότερο διαδεδομένη επιδημία ή μήπως οι εντυπώσεις απατούν;

– Τι λένε τα στατιστικά δεδομένα σχετικά με τον ρόλο στην πρόκληση του καρκίνου της ρύπανσης με την γενικότερη έννοια της (κατάλοιπα ή πρόσθετα τροφίμων, νερό, αέρας, εργασιακό περιβάλλον); Ιδιαίτερα, ποια είναι η σχετική σημασία των παραγόντων στους οποίους δύσκολα μπορούμε να αποφύγουμε την έκθεση, ακόμα και αν το θέλουμε (π.χ. ατμοσφαιρική ρύπανση, κατάλοιπα τροφίμων), και εκείνων στους οποίους θα μπορούσαμε αλλά απλά δεν επιλέγουμε να περιορίσουμε την έκθεσή μας; Είναι γνωστό ότι στην διαμόρφωση της συνείδησης που έχουμε για το μέγεθος κάθε λογής κινδύνου στον οποίο υποβαλλόμαστε, τείνουμε να υποβαθμίζουμε τους κινδύνους που σχετίζονται με εθελοντικές μας πράξεις και να διογκώνουμε εκείνους που μας επιβάλλονται χωρίς την θέλησή

μας. Τελικά, όμως, σε ποιο βαθμό επιτρέπεται να αποδίδουμε στην ψυχολογία και σε ποιο βαθμό σε ανεπαρκή πληροφόρηση φαινόμενα όπως το να διαμαρτύρεται κάποιος γιατί «εξαναγκάζεται» να καταναλώνει μερικά δισεκατομμυριοστά του γραμμαρίου καταλοίπων φυτοφαρμάκων στα φασολάκια του την ίδια στιγμή που εθελοντικά καπνίζει 1 πακέτο τσιγάρα και καταναλώνει μισό κιλό κρασί κάθε μέρα – συνήθεια που αποτελεί πραγματικά φονικό όπλο με το οποίο αυτοκτονούν χιλιάδες άνθρωποι κάθε χρόνο;

– Τελικά, είναι δυνατόν να μετρήσουμε ή να υπολογίσουμε, και μέσα σε ποια όρια αβεβαιότητας, την συμβολή των διαφόρων περιβαλλοντικών παραγόντων στην καρκινογένεση; Πόσο αξιόπιστοι είναι οι ισχυρισμοί εκείνων που επικαλούνται την ικανότητα της επιστήμης να προσφέρει απάντηση στο ερώτημα αυτό και πόσο εκείνων που θεωρούν ότι τέτοιοι ισχυρισμοί απλώς επιδιώκουν να ωραιοποιήσουν μια δύσκολη κατάσταση ή να συγκαλύψουν την άγνοια των επιστημόνων;

Στα ερωτήματα αυτά έχουν δοθεί κατά καιρούς πολλές και συχνά αντιφατικές απαντήσεις, και η παρουσίαση της ιστορικής σύγκρουσης μεταξύ των διαφόρων ομάδων (συχνά καθαρά επιστημονικών ομάδων σε σημαντικά ερευνητικά ινστιτούτα) αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα τμήματα του βιβλίου. Πιστεύω ότι είναι δυνατό να δοθούν επαρκώς αντικειμενικές απαντήσεις στα περισσότερα από τα παραπάνω ερωτήματα, φτάνει να αντιστέκεται κανείς τον πειρασμό της υπεραπλούστευσης και της προσπάθειας να επενδύσει τις πολιτικές του προτιμήσεις με «επιστημονικά» επιχειρήματα. Όπως φαίνεται και από την αναδρομή που επιχειρεί ο Βαλαβανίδης, δυστυχώς αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε, πράγμα που έχει κατά καιρούς οδηγήσει στην υποστήριξη θέσεων που, όταν τελικά, το παράλογό τους έγινε σαφές σε όλους, δικαιολογήθηκαν σαν θέσεις που «επιδώξαν» να ευαισθητοποιήσουν την κοινωνία στην ανάγκη για μεγαλύτερη προστασία». Πιστεύω ότι με τέτοιους τρόπους ούτε η επιστήμη ούτε η πολιτική της προστασίας του περιβάλλοντος και της υγείας δεν μπορούν να προχωρήσουν μπροστά.

Ίσως η προηγούμενη συζήτηση να δίνει την εντύπωση ότι το βιβλίο του Αθ. Βαλαβανίδη ασχολείται κυρίως με την πολιτική του καρκίνου και την σύγκρουση των οπαδών της «τεχνολογικής προόδου» με τους οπαδούς της «οικολογίας και ήπιας περιβαλλοντικής ανάπτυξης». Δεν είναι ακριβώς έτσι. Το βιβλίο είναι γεμάτο με αριθμούς, στατιστικές, στοιχεία τοξικολογίας, μαθηματικών μοντέλλων και άλλα καθαρά τεχνικής φύσεως θέματα. Όλα δίνονται κάτω από το πρίσμα της ανάγκης να μπορέσει, κυρίως ο τεχνικά υποψιασμένος αλλά όχι ειδικός αναγνώστης, να γνωρίσει τα πραγματικά γεγονότα και να καταλάβει τις βασικές αρχές με τις

οποίες μπορεί να εκτιμηθεί η επικινδυνότητα των καρκινογόνων ουσιών, πράγματα που αποτελούν βασικό όρο για σοβαρότερη πολιτική συζήτηση. Με ιδιαίτερη προσοχή στην ακρίβεια και την επιστημονική τεκμηρίωση, σε ξεχωριστά κεφάλαια καλύπτονται μεγάλης σημασίας θέματα όπως οι ερευνητικές μεθοδολογίες της καρκινογένεσης, ο ρόλος στην αιτιολογία του καρκίνου της ρύπανσης των τροφίμων, του αέρα, του νερού, της ρύπανσης των εργασιακών χώρων, οι φυσικές ακτινοβολίες, τα κριτήρια κατάταξης των τοξικών ουσιών, την σχετική νομοθεσία κ.ά. Το βιβλίο δεν εξαντλεί (δεν θα μπορούσε άλλωστε να εξαντλήσει) το θέμα με το οποίο καταπιάνεται, και ίσως μάλιστα να μπορούσε να ήταν ακόμα χρησιμοποιότερο αν αναδείκνυε περισσότερο την συνθετικότητα της καρκινογενετικής διαδικασίας σαν βιολογικού φαινομένου που, από ό,τι φαίνεται, μπορεί και να αποτελεί σε ένα βαθμό μια φυσική συνέπεια της μακροβιότητας (του ατόμου και των κυττάρων του) που η κοινωνία μας έχει πετύχει, και το τίμημα που πληρώνουμε γι' αυτήν. Είναι όμως ένα μοναδικό για την ελληνική βιβλιογραφία είδος βιβλίου και αποτελεί μια πολύ χρήσιμη εισαγωγή στην περιβαλλοντική τοξικολογία (που τόσο υστερεί στην Ελλάδα) για φοιτητές της βιολογίας, ιατρικής και χημείας, καθώς και στην προβληματική της περιβαλλοντικής καρκινογένεσης για μη ειδικούς.

Jacques Julliard - Michel Winock
 (επιμέλεια),
 DICTIONNAIRE DES INTELLECTUELS
 FRANÇAIS. LES PERSONNES. LES LIEUX.
 LES MOMENTS, εκδ. Seuil, Παρίσι 1997,
 1260 σελ.

Michel Winock, *LE SIÈCLE DES INTELLECTUELS*, εκδ. Seuil, Παρίσι 1997,
 700 σελ.

Σωτήρης Ντάλης

ΕΝΑ πραγματικό εκδοτικό τόλμημα επιχειρήσαν οι Ζακ Ζυλιάρ και Μισέλ Βινόκ με την έκδοση του «Λεξικού των Γάλλων Διανοούμενων» στο οποίο παρουσιάζουν ανθρώπους του πνεύματος με ανάμειξη στο πολιτικοκοινωνικό γίγνεσθαι, από την εποχή της «υπόθεσης Ντρέιφους» μέχρι σήμερα. Οι δύο συντάκτες του τόμου (1260 σελίδες, 800 λήμματα γραμμένα από 230 συγγραφείς) «Λεξικό των Γάλλων διανοουμένων. Τα πρόσωπα, οι τόποι, οι στιγμές», είναι κορυφαίοι αναλυτές δύο μεγάλων γαλλικών περιοδικών, του *Nouvel Observateur*